

* The State Archives-Kotor Historical Archives
Stari grad 318, 85 330 Kotor, MNE
Tel. +382 32 325-178, E-mail: iak.dacg@t-com.me
The president of the Centre for the Preservation and Presentation of Kotor Documentary Heritage «NOTAR»,
pf. 83, Stari grad 477, 85 330 Kotor, MNE
Tel/Fax + 382 32 304 817; 304 816; + 382 69 056 342; E-mail: pejsib@t-com.me; http://www.cdknotar.org

PEJOVIĆ, Snežana, *Archival Material from 20th Century and Historiography in Montenegro*. *Atlanti*, Vol. 19, Trieste 2009, pp. 285-302.

Original in Montenegrin, abstract in English, Italian and Slovenian, summary in English

Key words: Crna Gora, Montenegro, Principality of Montenegro, Kingdom of Montenegro, Boka kotorska Bay, Kotor, Cetinje, Yugoslavia, Archives, archival material, archival service, archival sources, archival science, archival activity, archivist, records, historiography, history of historiography, history of Archives, valorization of archives, distraction of archives, publishing of archival sources, valorization of history sources, science, research, researcher, historiographer, methodology, historical truth, mythology, oral tradition, historical institute, scientific associations, Society of archivists, museums, Academy, University, public administration, state sovereignty, world wars, national being, politics, ideology, Marxism, communism, one-party

Literarni preludij

Sasvim je izvjesno da je veliki dio naše prošlosti uvijen u staniol bajkovite priče koja (je) ima(la) funkciju da neprijatne činjenice ili tamne stranice istorije ublaži, nad(o)gradi ili prosto izbriše, "zaboravi", te da (pričam ti) priču učini pitkijom, "shvatljivom" i prihvatljivom. No ako tu režimski uzgajanu "eleganciju" u pakovanju istorijske (ne)istine shvatimo kao importovanu tekovinu "evropeizirane" nauke s kraja prošlog i početka ovog vijeka (drastično isprobanu na terenu Crne Gore, njene istorije, nacionalnosti, državnosti i crkvene autokefalnosti), gotovo je neshvatljivo sa koliko žilavosti se istovremeno održalo guslanje i guslarenje oko ognjišta svake vlasti i svakog vlastodržackog programa, i to ne samo od neukih i folkloromaniji podložnih dokoličara, nego i (k)od jednog veoma rasprostranjenog soja "mudroslavnih" istoričara, prevrtnih i pri-tvornih himničara i historiografskih dimnjičara.

Zaludu smo imali i istorijske adute i istorijske institute, ako su sva ključna razbojišta slivana u prazna ulišta, u ime tudjeg zadušništva i domaćeg zaludništva. CRNA GORA JE NAJMANJE POZNATA CRNOJ GORI, jer je dugo i smišljeno skrivana od Crne Gore. Taj programirani apsurd fanatično su dograđivali sami Crnogorci. I oni idelistički i oni usluženi. I nije riječ samo o dalekoj prošlosti, već o danima za koje još ima živih svjedoka, a do nedavno ih je umnoženo bilo¹.

Uvod

O povezanosti dvije naučne discipline arhivistike i historiografije, paralelnom razvoju kroz vrijeme, nadopunjavanju, čak se može reći sinkretizmu, a istovremeno u određenoj mjeri „rivalstvu“ u pogledu dokazivanja osobnosti i autonomije, može se govoriti iz više različitih uglova, analitički sa naučnog i stručnog stanovišta, objedinjeno ili sa pozicija svake od njih ponaosob. Zato na početku ovog rada koji ima dosta zahtjevan naslov, treba kazati da ću se fokusirati na specifičnosti vezane za arhivsku građu 20. vijeka u Crnoj Gori sa posebnim osvrtom na njeno korišćenje, govoreći o procesu kako je ona vremenom postajala i postala važan izvor crnogorske historiografije i historiografije o Crnoj Gori.

1. Crnogorski književnik Sreten Perović u povodu promocije četvorotomnog zbornika dokumenta priređenog od strane crnogorskog istoričara prof. dr Šerba Rastodera „Skrivana strana istorije - crnogorska buna i odmetnički pokret 1918 - 1927“. <http://www.montenet.org/history/crnobuna.htm#serbo>

Premda, vremensko ograničavanje predložene teme na arhivsku građu 20. vijeka nezahvalno je za obrađivače, prvenstveno sa stanovišta osnovnih arhivističkih načela, kontinuiteta i cjelovitosti. Dodatno je komplikovano ako se ova tema razmatra u odnosu na proces istraživanja i historiografsku obradu arhivskih izvora, kao što je to u ovom radu slučaj. Jednom riječju, teško je istraživački proces svesti na arhivsku građu nastalu u jednom vijeku. U ovom kontekstu razmatranja arhivskih izvora i historiografije bilo bi možda primjerenije govoriti sa stanovišta uzajamnog razvoja tokom 20. vijeka, bez obzira na vrijeme nastanka arhivske građe kao istorijskog izvora. Jer tada se u evropskim zemaljama institucionalizuje arhivska djelatnost i učvršćuje pozicija arhiva, utemeljuje se moderna arhivistika sa svim važnim odlukama, preporukama, metodima i standardima, između ostalog i onim za korišćenje arhivskih izvora. Tada je u uzletu i razvoj naučne historiografije.

S obzirom na vrlo dinamičnu prošlost teritorije na kojoj se prostiru granice današnje države Crne Gore, koja je bila više ratnička nego mirnodopska, pa nije pružala najoptimalnije uslove da se pomno u kontinuitetu vodi briga o dokumentarnom nasljeđu, u 20. vijek se ušlo sa samo sporadičnim i teritorijalno veoma neujednačenim pokušajima da se sačuva arhivska građa stvarana na ovom području tokom vjekova. Tako se može govoriti o vrlo specifičnom istorijskom, kulturnom, ideološkom i uopšte društvenom nasljeđu sa kojim, u to doba još uvijek teritorijalno i politički nezaokružena kao država, Crna Gora ulazi u razdoblje 20. vijeka.

Zapravo, prva istraživanja arhivske građe na području današnje Crne Gore bilježe svoje početke uglavnom polovinom 19. vijeka, u odvojenim, sporadičnim i različito motivisanim istraživanjima, koja su se odvijala u primorskom dijelu, Boki kotorskoj, tačnije u Kotoru, na jednoj strani i na drugoj, u državi Crnoj Gori, to jest u njenoj prestonici na Cetinju. To se može smatrati začecima historiografije na ovim prostorima.

Dočim, počeci arhivske službe sežu mnogo ranije: u kontinentalnom dijelu današnje Crne Gore je to dvorska kancelarija vladara Duklje, (Vojislavljevići), ili u Kotoru notarska kancelarija (dokazi za oba primjera su iz 11. vijeka), uz zakonski artikulisanu obavezu u Kotorskom statutu o čuvanju vrijednih arhivalija na tri za tu namjenu određena mjesta u gradu Kotoru, iz 1417. godine.

O naučnim istraživanjima arhivskih izvora u Crnoj Gori može se detaljnije govoriti tek u periodu nakon Drugog svjetskog rata. Prva arhivska institucija savremene profilacije je osnovana 1949. godine u Kotoru, a naučna, Istorijski institut, godinu ranije, 1948. na Cetinju. Iako u ovom kontekstu treba proučiti i prethodni poluvjekovni period (vrijeme kada je današnja država Crna Gora bila teritorijalno razjedinjena i njeni dijelovi su činili dio teritorije drugih država, ili vrijeme između dva svjetska rata kada je čitava oblast bila regija unutar tadašnje jugoslovenske države).

Na odnos historiografije i arhivistike, uopšte na razvoj arhivske službe, bitno je uticao društveni poredak koji je čitavih 50-tak godina bio na snazi u Crnoj Gori. Zato ćemo razmotriti kako se odrazio na organizaciju arhivske službe, na arhivsku djelatnost, na arhivsku građu, njenu valorizaciju i akviziciju, na određivanje prioriteta za

and multiparty political system, democracy, autonomy of archival science, autonomy of historiography, Information-communication technologies in Archives

The paper deals with development of archival activities and historiography and mutual relationship during the 20th century, with a short introduction about the beginnings of the archival services and study of archival sources through the past on the territory of today's Montenegro. In the development of historiography and archival activities during the past century, there are four basic periods: up to 1918, between the two world wars, after the World War II and the period after 1990. Wars, changes of state status, the presence of different public administration, frequent political, cultural and economic reform of society, nationalism and hegemony of neighboring countries and so on, are factors that were directing and slowing down the development of scientific historiography, influenced on the attitude and care towards archival material, setting up of Archives in society, as well as on the autonomy of archival services and archival science

PEJOVIĆ, Snežana, Materiale archivistico del XX secolo e storiografia nel Montenegro. Atlanti, Vol. 19, Trieste 2009, pp. 285-302.

L'articolo tratta dello sviluppo delle attività archivistiche e storiografiche e delle loro interrelazioni nel XX secolo, con una breve introduzione sugli inizi dei servizi archivistici e sullo studio delle fonti archivistiche attraverso il passato nel territorio dell'odierno Montenegro. Nello sviluppo della storiografia e delle attività archivistiche durante il secolo passato, si possono individuare quattro periodi principali: fino al 1918, tra le due guerre, dopo la seconda Guerra Mondiale ed il periodo dopo il 1990. Guerre, cambiamenti nella struttura dello Stato, la presenza di differenti amministrazioni pubbliche, le frequenti riforme politiche, culturali ed economiche della società, il nazionalismo e l'egemonia di paesi vicini, ec-

cetera, sono fattori che hanno condizionato e rallentato lo sviluppo della storiografia su basi scientifiche, influenzato l'atteggiamento e la cura verso il materiale archivistico, il consolidarsi degli archivi nella società, così come l'autonomia dei servizi archivistici e dell'archivistica

PEJOVIĆ, Snežana, Arhivski dokumenti in zgodovinopisje v Črni gori v XX. stoletju. Atlanti, Zv. 19, Trst 2009, str. 285-302.

Prispevek prikazuje razvoj arhivskih aktivnosti in zgodovinopisje in njuno povezavo v dvajsetem stoletju skupaj s kratkim uvodom v nastajanje arhivskih služb in študij arhivskih virov v preteklosti v Črni gori. V razvoju zgodovinopisja in arhivskih aktivnosti obstajajo v prejšnjem stoletju štiri odboja: do leta 1918, med obema vojnama, po drugi svetovni vojni in po letu 1990. Obe vedi sta se morali prilagoditi različnim družbenim okoliščinam kot vojnem, državnim spremembam, različnim družbenim upravam, večkratnim političnim, kulturnim in ekonomskim reformam, nacionalizmom in prevladam sosednjih dežel, itd., kar je imelo vpliv na cilje in upočasnitev razvoja, tako znanstvenega zgodovinopisja kot skrbi za dokumentacijo in s tem na arhivsko službo in arhivsko znanost.

SUMMARY

"Montenegro is the least known to Montenegro", is the sentence written by a Montenegrin writer from the beginning of the 21st century, which most appropriately reflects the achieved level of development of both archival science and historiography in Montenegro during the 20th century. Taking into consideration a very dynamic past of the geographical area occupied by the actual state of Montenegro, through history, there had been no optimal conditions for a careful, systematic and continuous care for documentary heritage. So one can talk about a very specific historical, cultural, scientific, ideological and social heritage in general, with which still territorially and

stručnu obradu, uticaj na selektivnu dostupnost arhivalija, potom na osnivanje arhivskih ustanova i sl. Istovremeno je to vrijeme kada su ideološki, vrlo politizirano i kontrolisano razvijani i usmjeravani istraživački procesi u okviru istoriografije u Crnoj Gori.

Devdesetih godina 20. vijeka dolazi do krupnih promjene koje su se odvijale kako na globalnom planu u većini evropskih zemlja, tako i vrlo dinamično u Crnoj Gori, ali nekih petnaestak godina nepovoljno za razvoj struke i nauke (sankcije međunarodne zajednice, siromaštvo, ratovi u okruženju, promjene državnog statusa i sl.). Višepartijski društveni poredak i vlasnička transformacija koja se, kako to inače biva, odmah odrazila na arhivsku građu kroz korijenite i vrlo drastične promjene u državnoj administraciji i vlasničku tranziciju društva i privrede, u istoriografiji se manifestovala preispitivanjem dotadašnjih naučnih istina i istraživačkih rezultata. Dolazi do novog čitanja arhivskih izvora, otvaranja za javnost zatvorenih arhiva (Arhiv Saveza komunista), do objavljivanja arhivskih dokumenata koji bacaju novo svjetlo na događaje sa početka 20. vijeka, iz vremena kada je nasilno ukinuta država Crna Gora, konsultovanje zanemarenih crkvenih arhiva, i sl., jednom riječju skida se „gyozdena zavjesa“ i sa arhivskih izvora i sa interpretacija istorijskih činjenica. Međutim, sa druge strane ovo je vrlo buran period sa uporištem u još uvijek nerazvijenom parlamentarizmu i demokratiji, u nacionalističkim trvenjima, nepostojanju jasno definisane države, bez izgrađene državotvorne svijesti i svijesti o nacionalnom biću, što vuče istoriografiju Crne Gore u mitologiju i ka usmenim predanjima; otišlo se iz jedne krajnosti u drugu, u mnogo slučajeva bez pronalazjenja oslonca u sistematskom i metodološkom pristupu arhivskim i drugih istorijskim izvorima i njihovom objektivnom proučavanju.

Uporedo sa ovim društvenim i političkim promjenama koji vidno ostavljaju trag na arhivsku građu, 20. vijek je donio i čitav niz tehnoloških inovacija, pa je arhivska građa u nastajanju obogaćena i u formi i u sadržini. Pojava audio, video, elektronskih zapisa je podjednako izazov i poteškoća kako za arhiviste, tako i za istoriografe, sa kojima će se oni nositi sa različitim uspjehom kroz 20. vijek. Može se govoriti o novim ograničavajućim faktorima u pristupu i korišćenju arhivskih izvora: istraživači su se obreli u domen tehnološkog neznanja i/ili nepovjerenja prema novoj vrsti arhivske građe, sumnji i preispitivanju autentičnosti novih izvora.

U 21. stoljeće Crna Gora ulazi sa još jasno neizdefineriranom i postavljenom autonomijom arhiva i sa još uvijek nezadovoljavajućim nivoom istoriografske misli.

O najranijim istraživanjima arhivske građe na tlu današnje Crne Gore

Kako je poznato, naučna istoriografija, bez obzira na neke naznake razvoja zasnovanog na racionalnom pristupu u vremenu humanizma i renesanse, nastaje razvojem egzaktnih nauka u 19. vijeku². Korišćenje naučnih metoda u postupku istraživanja, postupak analize, izvođenja zaključaka i saopštavanja rezultata istraživanja, potrebe

2. Miomir Dašić, *Istorijski izvori i njihovo korišćenje u istorijskoj nauci*, „Izvori i istoriografija o Crnoj Gori; radovi sa naučnog skupa, Tigrad, 17. i 18. decembar 1990, Podgorica 1993, pp. 11-70.

da se tačno saznanje o istorijskim periodima i prostorima utemelji na posrednicima, to jest istorijskim izvorima, dovelo je do toga da se veće pažnja poklanja arhivskoj građi. Ona postupno postaje najvažniji naučni izvor za istorijsku nauku, pa raste i potreba da se arhivska građa prikuplja, sređuje, obrađuje, zaštititi i proučava.

Crnogorski vladar i mitropolit Crnogorske pravoslavne crkve, pjesnik, erudita, Petar II Petrović Njegoš (vlada od 1830. do 1851.), shvatajući značaj arhivske građe, nastoji, doduše ne baš arhivističkim metodama kojima se danas služimo, da evidentira arhivalije i knjige koje su ostali sačuvane, uprkos ratnim vihorima, u maloj Crnoj Gori, u prijesetnici na Cetinju³. O potrebi da se sačuvaju sjećanja i dokumenti kao izvori za izučavanje crnogorske narodne istorije i o postupku kako to uraditi, pisao je svom prijatelju poznatom dalmatinskom istoričaru iz Splita, arheologu i književniku Francescu Carraru. Pismo odslikava tadašnju situaciju u Crnoj Gori u odnosu na arhivsku građu: „Pređe svega mora se obići selo po selo, obilježiti znamenitija mjesta i prostore najglavnijih bojeva, sabrati mnoga izgubljena predanja i narodne pjesme; prepisati sve što se nahodi u glavnim evropskim knjižnicama, osobito u mletačkim, rimskim, petrogradskim i u arhivima dalmatinskim“⁴. Lično se veoma angažovao tokom svojih čestih boravaka u evropskim gradovima, posebno Trstu i Beču, da podstakne interes učenih krugova za mali slobodarski narod Crne Gore, za njihov patrijarhalni život i običaje. Tako su u njegovo vrijeme Crnu Goru posjećivali evropski vladari, političari, ali i naučnici, književnici, posebno putopisci. Ta istraživanja su ipak više bila u domenu impresije, oslonjena mahom na usmena predanja, a manje na konsultovanje istorijskih izvora. Na drugoj strani, Njegoševo nastojanje da svim zainteresovanim i učenim posjetiocima Cetinja i Crne Gore dopusti da pregledaju arhivska dokumenta, koštalo je Crnu Goru bespovratnog gubljenja često najstarijih i najvrijednijih arhivalija i knjiga koje je uspjela do tada kako-tako da sačuva od ratnih razaranja.

Sledeći crnogorski vladar, knjaz Danilo (vlada od 1852. do 1860.), osim brige o sređivanju građe u nastajanju, zadužio je svog sekretara da sredi i istorijsku građu. Uz hronološko sređivanje dokumenata iz perioda vladavine njegovih prethodnika, ona je upakovana u kutije i signirana, odložena na stalažama u posebnom prostoru, a sačinjen je i indeks radi snalaženja⁵. Radi potrebe dokazivanja suverenosti Crne Gore u susret Berlinskom kongresu 1878, kada je zanično priznata Crna Gora kao država, zabilježeno je, na primjer, istraživanje diplomatskih spisa državne arhivske građe od strane Čeha Jean Vaclika 1856⁶.

Međutim, nepostojanje zakonske regulative, ali i izgrađene svijesti o načinima čuvanja i korišćenja arhivskih dokumenata, ovaj period je karakterisala i vrlo razgranata i unosna trgovina arhivalijama i knjigama i to od strane ljudi koji su slovali za naučne i kulturne poslenike, uprkos što je bilo pokušaja sprečavanja od strane crnogorskih vlasti⁷.

Godine 1896. u vrijeme vladavine knjaza i poslije kralja Nikole I Petrovića, pokušalo se da se osnuje arhiv kroz donošenje propisa o poslovanju državne administracije. Po prvi put je zakonski određeno kako se građa sređuje i obrađuje, i što je važno za našu temu, predviđen je postupak njenog korišćenja i u naučne svrhe⁸. Zahvaljujući ovom

politically unformed as a state, Montenegro enters the period of the 20th century. The first researches of archival material in the territory of the present-day Montenegro had its beginnings mostly in the mid-19th century, in separate, differently motivated, and sporadic researches, which took place in the coastal area (Boka Kotorska Bay, i.e. Kotor), on one hand, and on the other, in the State of Montenegro, i.e. in its capital Cetinje. However, the beginnings of archival service go back a long time. The evidence dates back to the 11th century: in the continental part of today's Montenegro there had been the court office of Duklja rulers (the Vojislavljevićs), and in its coastal part, in Kotor, there had been the office of notary public. The development of historiography in Montenegro during the 20th century can be divided into four main periods: up to 1918, between the two World Wars, after the Second World War and the dissolution of the Yugoslav federation after 1990. Each of these periods is marked by drastic turns in the organization and management of the state/public administrations, which had its impact onto the archival material and the care for it. Until the First World War, today's territory of the state of Montenegro had been territorially disunited, and some of its parts had been the integral parts of other countries' territories. At that time in the Principality, and later on in the Kingdom of Montenegro, the first regulations were adopted regulating the care for ar-

3. Srđan Pejović, *Prilozi proučavanju istorijata i razvoja arhivske službe u Crnoj Gori, (Prvi dio – do Drugog svjetskog rata)*, in «Arhivski zapisi», X(2003), n. 1-2, pp. 7-42.

4. Ilija Sindik, *Izveštaji naučnih saradnika SANU, Arhivska građa u Boki Kotorskoj*, in «Istoriski časopis», I(1948), Beograd 1949, n. 1-2, pp. 367-375.

5. Srđan Pejović, *Prilozi proučavanju istorijata....*, pp. 18,19.

6. Jean Vaclik, *Souveraineté du Monténégro*, Leipzig 1858.

7. Od domaćih kulturnih radnika prednjačio je Vuk Stefanović Karadžić, tvorac pravopisa srpskog jezika, sakupljač narodnih umotvorina, književnik, sa svojim saradnicima, Vukom Vrčevićem i Vukom Popovićem. (vidi: Srđan Pejović, *Prilozi proučavanju istorijata....*, 19, 20).

8. O kancelarijskom poslovanju usvaja se kao propis „Uredba pristavne službe u Velikom sudu i okružnim kapetanstvima“ koji je sačinio Val-tazar Bogišić, potom „Pravila za uređene Državnog arhiva“ i „Uputstva za njihovu primjenu“, 1896. na Cetinju. (vidi: Srđan Pejović, *Prilozi proučavanju istorijata....*); U „Uputstvu za uređenje državne arhive“ iz 1895. između ostalog stoji: „Za lako i brzo traženje spisa u Arhivu sastavlja se 'Ključ Kataloga'.....Pri tome treba uzeti u obzir da će se ovi i budući naraštaji služiti spisima iz arhive za naučne ciljevi, i za to je potrebno U Ključ kataloga unijeti i imena mjesta, pokrajina i država, o kojijema je u spisima riječ, a tako isto i imena važnijih predmeta i stvari.“ (vidi: *Kultura i pravo*. Knj. 1, Stari propisi, Kotor 2008, p. 33).

chival material and its use. In the period after the First World War, Montenegro lost its independence and its name, and got united with the coastal areas becoming solely a region in the former Kingdom of Yugoslavia. The new political circumstances have left deep traces on the preservation of archival material created during the previous period, as well as on the objectivity of the historiography of Montenegrin history. Still, this peacetime was suitable for the establishment of educational

9. Farlatti, Daniele, *Illyricum sacrum*, I-VIII, Venetiis 1751-1819. Ovu istoriju Južnih Slovena je započeo pisati jezuit Filip Riceputi, a nastavio isusovac Farlati. Nakon Farlatijeve smrti rad je nastavio Giacoppo Coleti. Obično se u literaturi kao autor navodi samo Farlati. U šestom svesku su dokumenta koja su tada konsultovana o Risnu i Kotoru (1800. god.), a u VII vezano za Duklju i Bar (1817. god.). http://sr.wikipedia.org/sr-el/Illyricum_sacrum

10. Flaminie Cornelius, *Catharus Dalmatie civitas*, Patavii 1759, 32. (vidi: Ilija Sindik, *Izveštaji naučnih saradnika SANU...*; Državni arhiv – Istorijski arhiv Kotor (dalje: DA IAK), Arhivska zbirka štampanih stvari (AZ ŠTAMP) I.).

11. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Izveštje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim*, Zagreb 1857. (vidi: Ilija Sindik, *Izveštaji naučnih saradnika SANU...*).

12. Frano Rački, *Istraživanja u pismarab i knjižnicah dalmatinskih*, "Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti", 26 (vidi: Ilija Sindik, *Izveštaji naučnih saradnika SANU...*).

13. Sreski načelnik Kotora, Emanuel Budisavljević je morao, po naredbi pretpostavljenih, arhivalije iz Kotora uputiti u Zadar, gdje se formirao veliki centralni arhiv za Dalmaciju. Prije upućivanja osam sanduka u Zadar 1885. godine Lojdomim parobrodom, Budisavljević navodi da je, i pored truda da sa čitavim personalom sredi arhivalije i sastavi popis, morao odustati od toga zbog velike nesređenosti dokumenata. U Zadru je 1887. godine došlo do hronološkog sređivanja arhivalija, a vjerovatno i do povezivanja svezaka, ali je ostalo zabilježeno od strane Konstantina Jirečeka 1890. godine da je kotorski arhiv u vrlo rđavom stanju. Čitav jedan svezak je tom prilikom nestao. Ovu građu u Zadru je popisao kotorski sveštenik, don anton Milošević, objavivši taj dragocjeni popis 1916. „Vjesniku Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva“ u Zagebu. Vidi: *Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki*, Kotor 1977, pp. 27-28.

14. Izuzimajući period dva svjetska rata kada se teško može govoriti o organizovanom radu na prikupljanju istorijskih izvora i njihovom istraživanju.

15. Poslije Prvog svjetskog rata, 1918. godine, administracija u Boki nastavlja da radi na osnovu zakonskih propisa koji su i do tada važili za pravno područje Dalmacije sa sjedištem u Splitu, kojem je Kotor i do tada pripadao (dokument br. 2179/18). Namjesnik je bio dr Stevan Metličić. Na sjednici vijeća Opštine Kotor održanoj 10. novembra 1918. prihvaća se novoizabrana vlast, a sjednicom Vijeća rukovodi „upravitelj“ A. Rosi. (Rossi). Polovinom 1923. godine Boka Kotorska se odvaj a od pravnog područja Dalmacije i pripaja Zetskoj oblasti (rješenje br. 16479 od 20. juna 1923.) Vidi: *Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki*, Kotor 1977, p. 59.

potezu države Crne Gore u cilju zaštite sopstvenog kulturnog nasljeđa, dosta arhivske građe iz perioda 19. i početka 20. vijeka je sačuvano od uništenja, posebno one koja je stvarana u dvorskoj kancelariji.

Ako se traga za počecima sistematskog istraživanja arhivske građe na području današnjeg Crnogorskog primorja, tačnije šireg područja Boke kotorske, koja je do nakon Prvog svjetskog rata u potpunosti administrativno odvojena od svog zaleđa, podaci o istraživanjima arhivalija sežu unatrag čak do 1720. Tada je Filippo Riceputi istraživao u Kotoru i Herceg-Novom arhivsku građu za zbirku dokumenta „Illyricum Sacrum“, koju je dovršio Farlatti. U dva toma, VI i VII, publikovana su i dokumenta sa područja današnje Crne Gore, o Kotoru, Risnu, to jest Duklji i Baru⁹. Potom, nakon nekih pedesetak godina u Kotoru boravi drugi istraživač arhivskog materijala, Flaminie Cornelius, koji na osnovu istraženih izvora objavljuje monografiju o Kotoru¹⁰. Ponovo, nakon stogodišnje pauze, 1857. godine u Kotoru je Ivan Kukuljević-Sakcinski i o svom istraživanju arhivske građe podatke daje u knjizi: „Izveštije o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim“¹¹. Tom prilikom on konsultuje slabu brigu i zainteresovanost u Kotoru i Boki kotorskoj za arhivsku građu, navodeći da je mnogo toga od najvrijednije građe uništeno, razneseno, a često i preprodajom otuđivano. Iznosi i podatak da se mnogo arhivske građe sa ovog područja nalazi u Zadru, Splitu i Zagrebu. Kasnije, 1874. Frano Rački takođe u Kotoru istražuje arhivsku građu navodeći da se tu nalaze četiri važna arhiva, ili tačnije spremišta arhivske građe (arhiv Okružnog suda, Sreskog načelstva, opštinski i biskupski)¹². Međutim, 1883. po nalogu Namjesništva dalmatinskog u Zadru, arhivalije, uglavnom one nastale tokom mletačke uprave Kotorom i Bokom kotorskom, su preseljene u centralni arhiv za Dalmaciju u Zadar. Tako Kotor ostaje za dugi vremenski period, tačnije sve do druge polovine 20. vijeka, bez svog starog i vrijednog arhiva¹³. Od arhivske građe u Boki kotorskoj tada su postojali arhivi primorskih opština, crkveni arhivi i lični i porodični. Oni su smješteni na različitim mjestima, većina njih nepropisno, tačnije neuslovno. Posebno je to bio slučaj sa javnom dokumentacijom kada je prestajala da budu operativna.

Arhivska građa u 20. vijeku - arhivistička obrada i njeno naučno izučavanje

U razvoju crnogorske istoriografije, za koju možemo konstatovati da na prostorima današnje Crne Gore kao nauka bilježi svoje početke u 20. vijeku, evidentna su postojanje četiri osnovna perioda¹⁴:

1. do 1918. godine (i dalje postoji podijela današnje teritorije na nekoliko država: Knjaževina, kasnije Kraljevina Crna Gora, sjeverni dio koji se sa Metohijom pripaja Crnoj Gori nakon Balkanskih ratova, priobalni dio - šire područje Boke kotorske koje administrativno pripada Dalmaciji, odnosno Austro-ugarskoj¹⁵),

2. između dva svjetska rata (Crna Gora je pripojena Kraljevini Srbiji, gubi svoj suverenitet i državnost, a kasnije u administrativnoj podjeli jugoslovenske države je Zetska oblast, pa Zetska banovina),

3. poslije Drugog svjetskog rata (Crna Gora je jedna od repu-

blika u federaciji Jugoslaviji, teritorijalno zaokružena u današnjim granicama),

4. dezintegracija jugoslovenske federacije nakon 1990. (Crna Gora poslije diskutabilnog referenduma osniva 1992. godine dvočlanu federaciju sa Republikom Srbijom, Saveznu republiku Jugoslaviju).

Kako se iz prethodnog može vidjeti, područje današnje Crne Gore¹⁶ u 20. vijek ulazi sa odvojenim pokušajima organizovanog prikupljanja i zaštite arhivskog nasljeđa. To proizilazi iz djelovanja različitih administracija u okviru dviju odvojenih država, Crne Gore i Austro-Ugarske. Odnos prema istorijskoj građi, ali i odnos prema dokumentima koja nastaju u 20. vijeku, je uslovljen zakonodavstvom, propisima, kao i državnim uređenjem i politikom ovih posebnih država. Treba napomenuti da jedan dio sjeverne oblasti današnje Crne Gore, početkom vijeka još joj ne pripada.

Odnosnije veće količine vrlo vrijednih i najstarijih arhivskih izvora iz Boke kotorske, sigurno je nepovoljno uticalo na razvoj historiografije na ovom području. Ipak neki ovdašnji učeni pojedinci, uglavnom profesori i sveštenici brinu o zatečenim arhivalijama, ali i onim koje se stvaraju, proučavaju prošlost Boke kotorske na osnovu raspoloživih arhivskih izvora, koji su većinom bili u stanju vrlo nepovoljnom za korištenje, ili odlaze u arhiv Zadra, kako je to činio i sveštenik don Anton Milošević. On 1916. godine je napravio inventar kotorskih fondova koji su se tamo nalazili¹⁷. Kotorsku arhivsku građu u Zadarskom arhivu istražuje i Konstantin Jiriček¹⁸.

Istraživanje arhivske građe u Boki kotorskoj se intenzivnije nastavlja nakon Prvog svjetskog rata. Među istraživačima treba pomenuti nekolicinu, kao što je sveštenik don Ivo Stjepčević, koji dvadesetih godina prošlog vijeka objavljuje nekoliko „istorijskih rasprava“ i „pregleda“, kako sam određuje podnaslove svojih štampanih radova, potom Petar Šerović, Pavao Butorac, Srećko Vulović, Frano Visković. Ovi radovi su i danas aktuelni za arhiviste i istraživače jer citiraju u transkribovanom i/ili prevedenom obliku brojna arhivska dokumenta, obično manuskripte pisane na latinskom ili italijanskom jeziku.

Knjaževina i potom Kraljevina Crna Gora, kao suverena država, krajem 19. i tokom prve dekade 20. vijeka intenzivno razvija razne državne ustanove, kulturne i prosvjetne institucije, pokreće dnevna glasila, i sl., ali i donosi neke upravne mjere koje regulišu kancelarijsko poslovanje, rad sudova i čuvanja arhivske građe¹⁹. Međutim, povećana briga o arhivalijama u nastajanju na početku 20. vijeka u Crnoj Gori je očigledno bila motivisana drugim razlozima, a ne željom vlasti da one služi nauci. Tome u prilog govori i činjenica da je državna arhiva bila dostupna za korišćenje samo državnim organima u operativne svrhe, dok jedan njen dio, uglavnom iz ranijeg perioda, koji je nakon 1868. bio smješten u Dvoru zajedno sa dvorskom arhivskom građom, bio je pod ličnim nadzorom knjaza, tj. kralja Nikole I Petrovića i korištenje ovih dokumenata u svrhu istraživanja i publikovanja isključivo je bilo moguće uz odobrenje vladara. Pod tim uslovima korišćenja, krajem 19. i na početku 20. vijeka odobrenje su dobijali pojedini odabrani stranici i domaći istraživači, kao na primjer: ruski naučnik, revolucionar i publicist Pavel Apolonovič Rovinski, ruski slavista Pjotr Aleksijević Lavrov,

and cultural institutions, like museums, which collected and stored cultural heritage from the territory of Montenegro, among which there were archives as well. In addition, scientific societies were founded that explore the Montenegrin history on the basis of preserved documents. Nevertheless, a significant number of historical researches are carried out outside the territory of Montenegro. Therefore, a question is raised whether one can talk about the Montenegrin historiography without the existence of the State of Montenegro? About the scientific researches of archival sources in Montenegro one can speak more seriously only in the period after the Second World War, when the first archival and scientific institutions were established (the first archival institution in Montenegro was established in 1949 at Kotor, and the first archival legislation was passed in 1951. The Historical Institute was the first scientific institution to be founded in 1948 in the capital Cetinje, whilst the Montenegrin Academy of Sciences and Arts and the University were established after the seventies). The Communist social order, which was in force in Montenegro for almost fifty years, had a significant impact on the historiography and archival activities and on their mutual relationship. That is why we considered its impact on the organization of archival service and archival science, concurrently following how research processes were being ideologically developed and directed in a politicized and

16. Uglavnom se u kontekstu brige o arhivalijama i začecima istorijske nauke u ovom periodu može govoriti za njene južne djelove i prijestonice Crne Gore, Cetinje.

17. Ovaj njegov popis je bio glavni dokument za restituciju kotorskog arhiva, koja se tek, poslije više prethodnih pokušaja desila u julu 1949. godine.

18. Ilija Sindik, *Izvištaji naučnih saradnika SANU*.... p. 24. Konstantin Jiriček konsultuje notarske spise kotorske kancelarije i to one najstarije dajući o njima sud o vrijednosti kao naučnih izvora: „Notarske knjige koje sam pročitao za istoriju trgovine i samog Primorja su vrlo važne.“

19. Za utemeljenje načina vođenja kancelarijskog poslovanja, što znači i brigu o arhivskoj građi u nastajanju, značajno je pomenuti Naredbu Ministarstva unutrašnjih djela Knjaževine Crne Gore od 6. juna 1903. god. da se iz oblasnih sudova preda sva građa koja je upravne prirode oblasnim upravama, što je svakako doprinijelo boljem smještaju i očuvanju arhivske građe i sudova i uprave. Prvi fondovi koji su preuzeti od nadležnih ministarstava su kao državna građa smješteni u Manastiru crnogorske pravoslavne crkve na Cetinju. Jedan dio je bio smješten u zdanju poznatom pod nazivom Biljarda, gdje je dobar dio, uglavnom akta Velikog suda i Senata, stradao u požaru 1906. (vidi: Srđan Pejović, *Prilozi proučavanju istorijata*...., pp. 28, 29).

controlled manner within the framework of historiography. In nineties of the 20th century, Montenegro experiences huge changes. The multiparty social system was introduced. The changes in the public administration and the transition of the society and economy immediately reflected on the archives. In historiography, this was manifested in the revision of the earlier scientific truths and research results. It was the time for a new reading of already studied archival sources, the opening of the closed archives (the Communist Party Archives), the publishing of archival documents that throw a new light on the events from the beginning of the 20th century, when Montenegrin statehood was violently abolished and the like. In a word, the "iron curtain" was removed from the archival sources as well as from the interpretation of historical facts. Viewed from another angle, politically this was a very tumultuous period with its base in a still underdeveloped parliamentary system and democracy. It was the time of nationalist upheavals, the lack of a clearly defined state, without the awareness of the national being, which still drags the historiography of Montenegro to mythology and the oral tradition. It still does not have a solid base in the systematic and methodological approach to the archives and other historical sources and to their objective studying. Parallel to this, the 20th century brought a wide range of technological innovations, thus the archival holdings were

političar i istoriograf Lazar Tomanović, i dr²⁰.

Prvi svjetski rat i austro-ugarska okupacija Kraljevine Crne Gore (1916-1918), pogoršali su stanje arhivske građe, ali i drugih spomenika kulture. Kralj Nikola I je bio prisiljen da napusti Crnu Goru, ali odabranu najznačajniju arhivsku građu sa dragocjenostima iz državne riznice zapakovao je u limom obložene sanduke spremivši je tako za transport. Napad austrougarskog vojnog aviona je omeo ovu akciju kod Skadra i nakon povraćaja, 1918. je bila u tajnosti zakopana u dvorištu kraljevskog dvora, sve do otkrivanja tajnog skloništa 1923²¹.

Period između dva svjetska rata – začeci arhivskih institucija i istorijskih naučnih društava

Međutim, novonastale političke okolnosti (poništenje suverenosti Crne Gore i njeno prisajedinjenje Srbiji, potom od 1922. ovo područje postaje Zetska oblast²² u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a od 1929. jedna od devet banovina, Zetska banovina²³, sa sjedištem na Cetinju), veoma su se odrazile i na odnos prema arhivskoj građi, kako onoj istorijskoj koja je svjedočila o jednom dobu oportunom novoj politici i centralističkoj politici nove države Jugoslavije, tako i na onu u nastajanju. U skladu sa novim političkim okolnostima i sa novom administracijom, na drugačiji način se upravlja arhivskim izvorima, a tako se kanališe i istoriografija. U njoj je dominantno potiranje i često neistinito, to jest nenaučno tumačenje istorijskih procesa vezanih za državu Crnu Goru, tačnije period Knjaževine i Kraljevine i vladavine dinastije Petrović, što je opet povratno uticalo da se tokom prikupljanja i sređivanja arhivske građe vrši selekcija i odstranjivanje dokumenata koji nisu išli u prilog trenutnoj političkoj situaciji.

U novonastalim okolnostima je i područje Boke kotorske u sklopu nove, jugoslovenske države, pa dakle, poslije više vjekova ove oblasti su zajedno, u okviru iste administrativne jedinice²⁴. Istorijska građa koja se nalazila na području Boke kotorske bila je manje politički interesantna, jer je stvarana kao dio administracija različitih država. Osim toga, kako su novu državu Jugoslaviju činili pobjednici u Prvom svjetskom ratu okupljeni oko snažne ideje ujedinjenja svih Slovena, istorijska arhivska građa nastala u Boki kotorskoj radom pretežno italijanske (mletačke) i austrijske administracije, od tada, pa sve do danas u istoriografskim radovima se smatra tuđinskom ili, kako su dugi niz godina nazivala, „okupatorskom“. I ona istorijska i ona iz prve dekade 20. vijeka, koje su unešene u novu zajednicu, biće van snažnog upliva aktuelne politike i ideologizacije, ali istovremeno ova arhivska građa je marginalizovana, nedovoljno i parcijalno se proučava. Uz ovo treba imati na umu i druge prepreke za istraživače, posebno one sa područja Crne Gore i Jugoslavije: većina dokumenata su manuskripti pisani latinskom srednjovjekovnom goticom, kasnije italijanskim jezikom (mletački dijalekat) ili su na drugim stranim jezicima, pa će ove izvore koristiti samo relativno mali broj istraživača, uglavnom lokalnih erudita.

U kontekstu ovih problema treba istaći da crnogorska istorio-

20. vidi: Srđan Pejović, *Prilozi proučavanju istorijata...*, pp. 30, 31).

21. Srđan Pejović, *Prilozi proučavanju istorijata...*, pp. 33-35.

22. Godine 1922. država je bila podijeljena na 33 oblasti, uredbom donesenom na osnovu Vidovdanskih ustava. Zetska oblast je obuhvatala Crnu Goru nakon prvog Balkanskog rata, dakle sa Metohijom, ali bez Pljevalja i Bijelog Polja, sa Bokom Kotorskom. (Vidi: *Crna Gora: biografski zapisi. 2. Luča slobode i trajanja*, Cetinje 2005.)

23. Zetska banovina je osim Crne Gore u granicama nakon balkanskih ratova, obuhvatala Boku Kotorsku, Južnu Dalmaciju do Kleka sa Dubrovnikom, Hercegovinu do Neretve i planine Velež, Foču, Kalinovik, Ivanjicu, Novopazarski sandžak, Rašku i Kosovsku Mitrovicu. Središte Zetske banovine bilo je Cetinje. Godine 1939. Dubrovnik sa okolinom je priključen Hrvatskoj banovini. (Vidi: *Crna Gora: biografski zapisi. 2.....*).

24. Područje Crne Gore i Boke su činile dio Dukljanske, tj. Zetske države u ranom srednjem vijeku. (vidi: *Istorija Crne Gore*, Titograd 1967, knj. I, p. 410). Nije uzeto u obzir kratko ujedinjenje Crne Gore i Boke kotorske 1813-1814 pod upravom crnogorskog vladara i mitroplota Petra I Petrovića Njegoša i Centralne komisije dviju provincija, pod protektoratom evropskih zemalja. (Vidi: *Ujedinjenje Crne Gore i Boke Kotorske 1813-1814. godine*: zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Kotoru 10-12. novembra 1988, Titograd, 1991; *Ujedinjenje Crne Gore i Boke Kotorske: 1813-1814. godine*: zbirka dokumenata. [Knj.] 2, Podgorica, 1998).

grafija, a problem je prisutan i u istoriografiji o Crnoj Gori, do danas nije našla način kako da naučnim metodama inkorporira ovo područje u državu Crnu Goru sa svim osobenostima koje su bile prisutne u prošlosti, ali i sa mnogim zajedničkim razvojnim elementima neminovno proizašlim, na prvom mjestu iz geografskog položaja nekada administrativno odvojenih teritorija, i njihove viševjekovne upućenosti na suživot i saradnju. Isti problem je prisutan i u arhivskoj službi i arhivistici.

Ovaj period između dva svjetska rata donio je neke institucionalne začetke budućih crnogorskih arhiva i naučnih ustanova, ali je veliko pitanje da li se može govoriti o crnogorskoj istoriografiji bez postojanja države Crne Gore i da li bi se moglo tvrditi da je na snazi bila srpska istoriografija? Snažna centralizacija države Jugoslavije imala je određene prednosti kada je riječ o prikupljanju, zaštiti, objavljivanju arhivske građe, kao i drugih istorijskih izvora o Crnoj Gori, mada se to katkad odvijalo i van teritorije današnje države Crne Gore. Dosta arhivskih izvora je tako sačuvano upravo u jugoslovenskim institucijama van crnogorske teritorije²⁵. Međutim, politika koja je bila na snazi ostavljala je trag na valorizaciju arhivskih izvora i na njihovu istoriografsku interpretaciju, a posljedice se osjećaju i danas u svjesti o nacionalnom biću Crnogoraca.

Pronalazak i otkopavanje sanduka sa arhivskom građom i drugim dragocjenostima Kraljevine Crne Gore podstaklo je vlasti jugoslovenske države da pokrenu osnivanje institucije za smještaj i obradu ovog kulturnog blaga. Godine 1923. jugoslovensko Ministarstvo prosvjete donosi odluku da se dvorac bivšeg crnogorskog kralja na Cetinju proglasi Narodnim muzejom, koja se ostvaruje 1926. godine. Tada su usvojena i *Pravila o uređenju Državnog muzeja*, prema kojem organizaciono Muzej ima tri odjeljenja: muzejsko, bibliotečko i arhivsko²⁶. Pravilima što se čuva u svakom od odjeljenja ponaosob, pa i onom arhivskom, regulisano je bilo i pitanje akvizicije arhivske građe, tačnije odluka o tome što će se nabaviti i finansiranja nabavke, ali i evidencija korisnika, koja se u godišnjem izvještaju predaje nadležnom ministarstvu²⁷.

Ubrzo se počelo razmišljati da se pokrene časopis pod nazivom „Arhiv za kulturnu i političku istoriju Crne Gore“ da bi se najstariji izvori, uključujući arhivsku građu, prezentirali javnosti sa svrhom iniciranja izučavanja istorije. Od naredne godine počinje da izlazi Časopis za nauku i književnost - „Zapisi“ (1927-1933), gdje se objavljuje arhivska građa za istoriju i folklor i razna pitanja pretežno vezana za prošlost Crne Gore. Međutim, na objavljivanje izvora iz njene političke istorije, jugoslovenska vlast nije blagonaklono gledala²⁸. Prvi istorijski radovi, a to će dugo ostati kao preferirani metod u crnogorskoj istoriografiji, više se oslanjaju na predanja, usmenu tradiciju, nego na naučno proučavanje istorijskih izvora. U tom vremenu publikovano je nekoliko zapaženijih istorijskih radova, ali autori nisu bili iz Crne Gore, već iz Beograda²⁹ i korišteni su arhivski izvori stranih arhiva, a ne oni u Crnoj Gori³⁰.

U Beogradu je krajem 1933. osnovano *Društvo za proučavanje istorije Crnogoraca*³¹, koje ni strukturom svojih članova, ni njihovim obrazovnim kapacitetom, niti mogućnostima za konsultovanje ključnih arhivskih izvora u Crnoj Gori, nije moglo da da neki značajniji doprinos razvoju crnogorske arhivistike i istoriografije.

enriched in their creation both in form and the content. The appearance of audio, video, electronic records, the application of Information-communication technologies, was a challenge and difficulty for both archivists and historiographers, with which they will cope with different success throughout the 20th century. Because of all the things said above, one can conclude that Montenegro enters the 21st century with still inadequately built autonomy of archival science and archival service and with the unsatisfactory level of historiographic thought. On the basis of experiences from the 20th centuries, a topical question which should be raised by archivists and historiographers, especially in tumultuous times is whether an archivist followed the code of professional ethics and whether a historian reached for scientific truth. For their respective responsibility for the future of humanity is great.

25. Fondovi nekadašnjeg Arhiva Jugoslavije.

26. Đoko D. Pejović, *Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori 1918 - 1941*, Cetinje 1982, p. 109.

27. *Kultura i pravo*. Knj. 1, Stari propisi, Kotor 2008, p. 65.

28. Đoko D. Pejović, *Prosvjetni i kulturni....*, pp. 228-229.

29. Srbija, prestonica Kraljevine Jugoslavije.

30. Đoko D. Pejović, *Prosvjetni i kulturni....*, p. 226.

31. isto, pp. 229, 230.

Ipak, članstvo je bilo angažovano da sakuplja na raznim mjestima sačuvana dokumenta crnogorske provenijencije, čak su međusobno sakupljali novac za otkup građe, tragali su za arhivskom građom skorijeg datuma i dopunjali je podacima o njenom stvaraocu, organizovali su brojna predavanja o događajima iz starije i novije istorije Crne Gore i sl. Sljedeće godine, 1934, je ostvarena višegodišnje nastojanje da se osnuje crnogorsko Istorijsko društvo na Cetinju i njihovo glavno glasilo postaje već ranije pokrenut časopis „Zapisi“ (1935-1941). Kroz ovo glasilo se može zapaziti razvoj društvenih nauka koje nisu samo išle u pravcu razvoja istorije, već i arheologije, etnografskih istraživanja, izučavanja jezika i književnosti, pokušaja socioloških istraživanja. Izučavanje prava i pravne istorije je podstaknuto time što su važni arhivski fondovi crnogorske države, posebno Senata i Velikog suda bili dostupni za istraživanje, a takođe i arhivska građa kodifikatora crnogorskog običajnog prava, Valtazara Bogišića, smještena van današnje teritorije Crne Gore, u obližnjem gradu Cavtatu, tada Zetskoj banovini. Godine 1937. osnovano je Udruženje pravnika u Podgorici, a već ranije je izlazio časopis „Pravni zbornik“ (1933-1940)³².

U primorskom dijelu u to vrijeme u Perastu i Kotoru osnivaju se muzeji³³ koji uz muzejske eksponate, knjižnu građu, sakupljaju i arhivalije i pohranjuju ih u okviru svojih institucija. Podstrek za prikupljanje vrijednih istorijskih izvora na području Boke, kao i uopšte za jačanje naučne misli na ovom području, ostvaren je kroz osnivanje i rad *Narodnog univerziteta Boke kotorske* u Kotoru i njegovog glasila „Glasnik“ (1934-1940)³⁴. Tada se u jednom trenutku razmišljalo da se u koautorstvu crnogorskih i bokeljskih institucija izdaju zbirke arhivske građe ili da se napiše istorija Crne Gore, što se na žalost nije ostvarilo.

Ipak treba naglasiti da je istraživanje arhivskih izvora i njihovo objavljivanje bilo ograničeno i strogo kontrolisano od strane Ministarstva prosvjete Kraljevine Jugoslavije. Posebno se to odnosilo na tada „noviju“ arhivsku građu, najviše onu iz prve dekade 20. vijeka, koja je nastala djelovanjem administracije Knjaževine, odnosno Kraljevine Crne Gore. Postoje i indicije da je već prilikom iskopavanja dvorske ostavštine ona bila selektovana od strane tadašnje Komisije Ministarstva³⁵. Na drugoj strani, nedostatak naučnih institucija u Crnoj Gori tog doba, usmjerilo je i koncentrisalo istraživanja o arhivskim izvorima i iz oblasti istoriografije u Srpskoj kraljevskoj akademiji nauka u Beogradu³⁶.

Sve u svemu, ovo mirnodopsko vrijeme je pogodovalo da se razvijaju kulturne, prosvjetne i naučne institucije i ojačaju aktivnosti u tim oblastima, ali ipak bez ozbiljnijih naučnih rezultata. Začeci naučne istoriografije na teritoriji današnje Crne Gore su više bili usmjereni na prikupljanju istorijskih izvora, posebno arhivske građe, nego na njihovu kritičku obradu i stvaranje kapitalnih istoriografskih djela. Smetnja su svakako bili i odsustvo naučnog kontinuiteta, ne cjelovitost arhivskih fondova, njihova nedostupnost iz više razloga, kao i malobrojnost učenih ljudi, tačnije nedostatak školovanog kadra i za djelatnost istorije i arhivske struke, kao i slabo finansiranje kulture i nauke³⁷. Ovakav sinkretizam istoriografije i arhivistike u Crnoj Gori iz tog doba, koji je generalno bio potenciran naraslom svijješću učenih ljudi o značaju dokumenta i potrebom da se prikupe i sačuvaju važne arhivalije, vjekovima na ovim prostorima izložene uništenju,

32. isto, pp. 243-244.

33. Muzej grada Perasta je osnovan 1937. godine, odlukom gradskih vlasti. Muzejski fond je formiran, najvećim dijelom, donacijom Peraštana, nasljednika poznatih porodica, tokom druge polovine XIX i početkom XX vijeka. Osim portreta slavnih peraških pomoraca, oružja i drugih predmeta iz prošlosti grada, tu je sakupljena i arhivska građa Perasta od sredine XV vijeka. Prva pomorska zbirka Bratovštine Bokeljske mornarice otvorena je 1880. godine u Kotoru. U njenim spisima iz 1900. godine postoji podatak da je javnosti stavljen na uvid materijal, koji, pored nošnji i oružja Bratovštine, sadrži i druge predmete od izuzetne kulturno-istorijske vrijednosti. Muzej Bokeljske mornarice otvoren je 1938. godine u prostorijama palate Grgurina. Ovo barokno zdanje sa početka XVIII vijeka kompletno je restaurirano i adaptirano za potrebe Muzeja u periodu između 1949-1952. („Muzeji Crne Gore“, Podgorica 2007, pp. 96, 104).

34. „Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorске“, (Vidi: Đoko Đ. Pejović, *Prosvjetni i kulturni...*, p. 223).

35. Postoje indicije na osnovu Izvještaja Komisije da prilikom popisivanja ove arhive izdvoje-na 53 akta koja se tiču novog kralja i porodice Karađorđević. Kasnije je isto ministarstvo poslalo inspektora dr. Tihomira Đorđevića, čija je zasluga profesionalno popisivanje ne samo otkopane arhivske građe, već i druge koja se nalazila na drugim neuslovnim mjestima na Cetinju. Arhivsko odjeljenje Muzeja na Cetinju posredstvom posebno dvaju naučnika-istoričara, Dušana Vuksana i Rista Dragičevića, dala je i doprinos utemeljenju i arhivistike, a i istoriografije. Neposredno nakon osnivanja ove institucije, D. Vuksan traži i odobrenje od nadležnih organa jugoslovenske države da dozvoli korištenje arhivske građe naučnim radnicima. (vidi: Srđan Pejović, *Prilozi proučavanju istorijata...*, pp. 34-36, 41-42).

36. Srpska kraljevska akademija nauka i umetnosti osnovana je u novembru 1886, u Beogradu. <http://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/Istorija.aspx>

37. Sredstvima državnog budžeta finansirane su u to vrijeme samo dvije kulturne ustanove na području današnje Crne Gore: Državni muzej i Pozorište Zetske banovine na Cetinju. (vidi: Đoko Đ. Pejović, *Prosvjetni i kulturni...*, p. 226).

proteže se do danas. Istraživanje je obično kod mnogih historičara bilo svedeno na objavljivanje arhivskih izvora, bez ikakvog kritičkog osvrta. Takav pristup je išao na uštrb razmaha naučne historiografije. Sa druge strane, usporavao je razvoj arhivistike i arhivske službe i proces sticanja njihove autonomije, što se manifestovalo kroz višedecenijsko zaostajanje i arhivistike i historiografije u Crnoj Gori, a istovremeno na naučni kvalitet i broj radova iz historiografije o Crnoj Gori.

Poratni period, socijalistički društveni poredak - arhivska građa i naučna historiografija

Bogatstvo arhivskih izvora čine više činilaca. Navešćemo samo par ključnih od kojih ponajviše zavise dostignuća historiografskih istraživanja: kompletnost arhivskih fondova, fizička očuvanost dokumenata, raznovrsnost u smislu broja stvaralaca i količine informacija, njihova neselektivna akvizicija, obrada i dostupnost. Političke i druge društvene, ekonomske, kulturne okolnosti, koje su stoljećima pratile područja današnje Crne Gore, nisu pogodovale da arhivska građa stekne sve navedene karakteristike. Borba da se sačuvaju relevantni arhivski izvori nastavila se sa arhivskom građom koja se stvara tokom 20. vijeka. Razlika je što se ona u poslijeratnoj novoj državi, jugoslovenskoj šestočlanoj federaciji, vodi kroz arhivske i naučne institucije i profesionalna udruženja, znači više organizovano, sa saveznog i republičkog nivoa. Sa druge strane, komunistički društveni poredak je snažnom ideologizacijom i političkim uplivom u sve segmente društva, drastičnim raskidom sa ranijim vremenom tzv. monarhizma i kapitalizma, znatno ograničavao i arhivsku struku i nauku i historiografiju.

Nova vlast je već krajem 1944. godine u Podgorici izdala „Naredbu Odjeljenja za prosvjetu o zaštiti kulturno-istorijskih spomenika i umjetničkih spomenika“ u okviru Crnogorske antifašističke skupštine narodnog oslobođenja, koja obavezuje da se na području svakog sreza, između ostalih spomenika kulture i umjetnosti, moraju zaštititi „arhive (koje imaju kulturno-istorijski značaj)“³⁸. Godine 1947. je donesena „Uredba o bibliotekarsko-arhivističkoj struci“ kojim se definiše pojam struke u ovoj mješovitoj varijanti, ali se odvojeno određuju zvanja (mlađi arhivist, arhivist i viši arhivist) sa opisom poslova³⁹. Arhivist osim obrade treba da priprema materijal „za štampu“. Potom je sa saveznog nivoa usljedila i „Naredba o privremenom obezbjeđenju arhiva“, 1948. godine⁴⁰, koja je trebalo da premosti vrijeme do osnivanja državnog arhiva, što je bilo u pripremi.

Uprkos svim nastojanjima da se sačuvaju važni fondovi sa početka 20. vijeka, krajem 1946. godine uništena je arhiva Zetske oblasti i Zetske banovine. U Boki kotorskoj neposredno nakon oslobođenja, važan fond Kotarskog poglavarstva, koji je bio loše zbrinut i u međuratnom periodu, zajedno sa arhivalijama njegovog pravnog nasljednika, Sreskog načelstva Kotor, je na osnovu nekih indicija, uništen u jednoj fabrici za preradu papira⁴¹. Još ima takvih primjera, koji će na štetu cjelovitosti kulturne baštine, nauke i struke, pratiti arhivsku građu u 20. vijeku.

38. *Kultura i pravo*. Knj. 1, Stari propisi, Kotor 2008, p. 83.

39. Sl.list NRČG, br. 20/47, isto, pp. 103-104.

40. Sl.list NRČG, br. 25/48, isto, pp. 112-113.

41. Đoko D. Pejović, *Prosvjetni i kulturni...*, 6, pp. 107-108, i *Vodič kroz arhivsku građu sa su-marnim inventarima...*, pp. 45-49.

42. Godine 1943, Italijani su ponijeli notarske spise iz Okružnog suda u Kotoru preko Zadra u Italiju (181 svezak notarskih spisa i jedan registar, 1326-1795), objašnjavajući da to rade radi "zaštite od eventualnih ratnih opasnosti" (R. Prefettura di Cattaro, br. protokola 5589, od 21. avgusta 1943.) Tako 23. avgusta 1943, prema naredbi prefekta, predsjednik Okružnog suda, uz zapisnik, je predao čitav fond Upravi arhivske službe za Dalmaciju, profesoru Đordiju Čencetiju (*Giorgio Cencetti*). Ovaj fond je prvo preseljen u Zadar (SU 547/22/43-3), a potom u Veneciju, gdje se nalazio do 20. januara 1949. godine. Po odlukama Pariškog mira i uz intervencije jugoslovenskih vlasti, on je vraćen u Zadar. Nakon pregovora između predstavnika Državnog arhiva u Zadru, dr Stjepan Antoljak i dr Mirko Zjačić, i Komisije Savjeta za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore, dr Đordije Pejović, don Niko Luković i dr Jefto Milović, ovaj fond je vraćen u Kotor 24. jula 1949. godine. Ovlaštenje komisiji za predaju arhiva dao je Komitet za naučne ustanove, Sveučilište i visoke škole u Zagrebu, aktom br. 7395/49 od 16. maja 1949. Ali u seljenjima **izgubio se svezak br. LI** i u Zadru je zapisnički konstatovano da on nije vraćen od strane italijanske komisije u januaru 1949.

Drugi dio vrijednih fondova iz Kotora je po nalogu Namjesništva dalmatinskog u Zadru 1883. godine upućen u Zadar Lojdomim parobrod, gdje se formirao veliki centralni arhiv za Dalmaciju. Poslije dužih pregovora, primo-predaja ove građe je izvršena 25. i 26. jula 1952. godine između predstavnika Državnog arhiva u Zadru i Komisije Savjeta za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore. Ipak, dio fondova je ostao ili u Italiji ili u Zadru, kako je to slučaj sa vrlo važnim dokumentima Kotarskog poglavarstva (vidi: *Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima*.... p. 28; *50 godina Istorijskog arhiva Kotor (1949-1999). Bio-bibliografija arhivskih službenika sa pregledom arhivskih fondova i zbirki*, Kotor, novembar 1999, p. 27).

43. Službeni list NRCG, 33/49.

44. Službeni list FNRJ, 12/50.

45. Službeni list NRCG, 27/28/51.

46. *Afirmisanje naučne istine o Crnoj Gori*, http://www.prosvjetnirad.cg.yu/broj11-12_08g/04.htm.

47. Službeni list NRCG, 33/49, *50 godina Istorijskog arhiva Kotor*...., p. 17.

48. Službeni list NRCG, 11/50, vidi: *Kultura i pravo*. Knj. 1, Stari propisi, Kotor 2008, pp. 137-138.

49. vidi o.c.: Službeni list NRCG, 27/28/51. „Zakonom o državnim arhivama“ privremeno je Kotorski arhiv dobio status odjeljenja državnih arhiva. U decembru 1951. donosi se „Uredba o osnivanju Državnog arhiva u Cetinju“ (vidi: *Kultura i pravo*. Knj. 1, Stari propisi, Kotor 2008, pp. 146-149).

50. *Kotorska sekcija Društva istoričara Crne Gore 1948 – 1968*, Kotor 1968, p. 14.

51. Osnivanje i rad Društva odobren je Rješenjem Državnog sekretara za državne poslove NR Crne Gore br. 2448 od 30. jula 1954. Vidi: Srđan Pejović, *Prilozi proučavanju istorijata i razvoja arhivske službe u Croj Gori. Pedeset godina od osnivanja Društva arhivskih radnika Crne Gore*, in «Arhivski zapisi», god. XI(2004), n. 1-2, p. 9.

Prva arhivska institucija savremenog tipa u Crnoj Gori osnovana je u novembru 1949. godine u Kotoru (*Državni arhiv u Kotoru*), kada je izvršena restitucija, nakon višegodišnjih pokušaja, vrlo važne i vrijedne arhivske građe stvarane vjekovima na području Boke kotorske⁴². Ovaj arhiv je osnovan „Uredbom o osnivanju arhiva u Kotoru“⁴³ koju je donijela Vlada Narodne Republike Crne Gore (NRCG), godinu dana prije nego je donesen „Opšti zakon o državnim arhivima“ na nivou nove poslijeratne države Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ)⁴⁴, a dvije godine prije donošenja „Zakona o državnim arhivima NRCG“⁴⁵, kojim se osniva *Državna arhiva NRCG* sa sjedištem u glavnom gradu, na Cetinju. Prethodno Uredbom vlade NR Crne Gore od 3. jula 1948. godine osnovan je *Institut za proučavanje istorije crnogorskog naroda*, sa sjedištem na Cetinju⁴⁶. Pri ovoj naučnoj instituciji bilo je istovremeno osnovano Arhivsko odjeljenje u koje je prenesena sva arhivska građa crnogorske države.

Radi ilustracije odnosa arhivske djelatnosti i historiografije u poslijeratnom periodu, u vrijeme pionirskih koraka u njihovom razvoju, treba citirati dio Uredbe o osnivanju prve arhivske institucije kojom se definiše uloga prvog arhiva i pravci razvoja arhivske djelatnosti: „Zadatak je Arhiva: da istražuje građu od istorijsko-naučnog značaja o svim događajima iz političkog, društvenog, privrednog i kulturnog života Boke Kotorske iz najdalje prošlosti do najnovijeg vremena; da sve pismene radove, dokumenta i spomenike iz te oblasti pribira, sređuje, čuva i ispituje; da sve proučava pravilnom primjenom naučnih metoda radi širenja naučne misli, davanja pravilnog suda i podizanja naučnih kadrova“⁴⁷.

Godine 1950, narodna vlast u Crnoj Gori usvaja „Rješenje o osnivanju Arhivskog savjeta pri Ministarstvu prosvjete“⁴⁸ koje će brinuti (savjetodavno) o prikupljanju, odabiranju, čuvanju i proučavanju arhivske građe, što je bila priprema za donošenje crnogorskog zakona o „državnim arhivima“ i osnivanje državnog arhiva na Cetinju 1951⁴⁹. Za duži vremenski period ovo su jedine arhivske institucije koje djeluju u Crnoj Gori, s tim što je Državni arhiv NRCG obavljao matičnu službu u Republici i bio određen za nosioca posla razvoja arhivske djelatnosti na čitavoj njenoj teritoriji.

U ovom vremenu čitav proces razvoja arhivskog zakonodavstva i uopšte arhivske službe treba posmatrati u sklopu jugoslovenske administracije i u njenom zakonodavnom okviru, kao i državne politike koja je bila centralistička, uprkos mogućnosti koje su republike dobijale da shodno svojim specifičnim okolnostima uređuju razne oblasti, pa i arhivsku. Sistem je funkcionisao tako da je čitav niz propisa, uputstava i sl. koji su usvajani na nivou federacije, bio obavezujući za republike.

Gljučnu ulogu u napredovanju arhivske struke i nauke, a sa druge strane i historiografije, odigrala su stručna udruženja. Na temeljima Istorijskog društva koje je djelovalo u međuratnom periodu na Cetinju, od oktobra 1947. je obnovljena asocijacija istoričara (*Istorijsko društvo Narodne Republike Crne Gore*), a od avgusta 1948, osniva se njegova *Sekcija* u Kotoru⁵⁰. Formiranju udruženja arhivista prethodile su aktivnosti na nivou savezne države i saveznih organa, pa je na osnovu njihovih preporuka 1954. u Kotoru oformljeno *Društvo arhivskih radnika Crne Gore*⁵¹. Odmah su osnovane i

podružnice, ponovo gdje je bila koncentracija najvrijednijeg arhivskog materijala, u Kotoru i na Cetinju, dok je članstvo bilo i iz drugih gradova. Uprkos što je osnivanje ovih stručnih i naučnih udruženja bilo diktirano od strane organa federacije, saveznih pa republičkih po principu državne hijerarhije, nesporan je učinak članstva na razvoj i demokratizaciju kako i nauke historiografije i arhivistike, tako i arhivske struke.

Društvo istoričara i njegova sekcija su, kroz pojedine časopise i svoje glasilo „Istorijske zapise“, u početku fokusirali svoje djelovanje na proučavanje istorijskih događanja iz prošlosti Crne Gore i njenog primorja, tačnije područja Boke kotorske. Obilato je korištena arhivska građa koja je uglavnom bila do tada gotovo nepoznata javnosti, posebno ona koja je vraćena u Boku nakon Drugog svjetskog rata. Okolnosti poratnog doba i euforija pobjednika, političke strukture koja je bila u tom vremenu na vlasti, usmjeravale su istraživanja u pravcu favorizovanja ratničke prošlosti Crne Gore i primorja. To i nije bilo neobično s obzirom na teritorijalni i istorijski razvoj države Crne Gore, koji je vjekovima tekao kroz borbu za dokazivanje nacionalnog i kulturnog identiteta i obezbjeđenja i očuvanja sopstvene teritorije. Takva razvojna putanja i tematska usmjerenost ostaće dugo prisutna u historiografiji u Crnoj Gori, tačnije stopiće se sa temama koje se proučavaju u novom društvenom razvojnom ciklusu i sa istorijskom obradom događaja iz skorije prošlosti: počeci djelovanja Komunističke partije na jugoslovenskom i crnogorskom prostoru i njena borba protiv međuratnog kapitalističkog režima, potom protiv fašizma i okupatora, za ravnopravnost naroda i narodnosti, bratstvo i jedinstvo, ekonomsku jednakost. Poslije tema iz ratne istorije, proučava se u nešto manjoj mjeri diplomatska istorija, pa tek onda kulturna, privredna, pravna, a obnovom pomorstva i ekonomskom potporom koje ta djelatnost daje sveukupnom razvoju crnogorskog društva, biće znatan dio radova i iz istorije pomorstva. Fragmentarnost u očuvanosti arhivskih izvora, i istorijskih i onih iz bliže prošlosti, a posebno nedostatak zapisa iz ratnih razdoblja, uvodi među prioritete izvore memoare, potom dnevnike, uz već od ranije korištena usmena predanja, hagiografije, ljetopise, anale, u stvari oblike istorijskih izvora koji spadaju u domen istorijske beletristike. Takođe, u porastu je korišćenje novina, letaka, proglasa, pamfleta i drugih oblika publicističkih izvora.

Traganje naučnih istraživača za cjelovitijom informacijom kroz neke nove vrste istorijskih izvora, između ostalog utiče na prikupljanje, odabir i valorizovanje arhivskih zapisa, pa arhivisti intezivnije rade na prikupljanju memoarske građe o događajima prije, tokom i poslije Drugog svjetskog rata. Praznine u kontinuitetu arhivske građe nadomještaju se i istraživanjima komplementarne arhivske građe u drugim jugoslovenskim arhivima ili postepeno u onim u inostranstvu. Ova istraživanja su uglavnom obavljali pojedinci, istoričari ili arhivisti, kada bi uspjeli da obezbjede, obično vrlo skromna sredstva za taj posao. Dopune fondova u crnogorskim arhivima činili su mikrofilmovi, prepisi pojedinih dokumenata i kasnije kserokopije, ali samo one arhivske građe koja je interesovala dotičnog naučnika-istraživača. Ne treba naglašavati da je u ovom poratnom dobu najviše urađeno na prikupljanju arhivske građe iz doba rađanja tzv. radničkog pokreta, komunizma, Drugog svjetskog rata.

Očigledno je da je poslijeratna crnogorska historiografija i isto-

riografija o Crnoj Gori, a prirodno i arhivistika, koja se tada smatra njenom pomoćnom naučnom disciplinom, čvrsto povezane sa aktuelnim društveno-političkim, kulturnim, privrednim razvojem i crnogorskog i jugoslovenskog društva, i bile su podložne svim promjenama u revolucionarnom subjektu i opšte prihvaćenoj marksističkoj teoriji istorije.

Takva orijentacija svela je i djelatnost istorijske nauke i arhivstike na jedan relativno kratak istorijski period u vjekovnom trajanju jednog naroda. U razvoju arhivske službe, umjesto da se ide ka formiranju mreže arhivskih institucija u Crnoj Gori, njihovom stručnom i kadrovskom jačanju, usvajanju savremenih standarda, neselektivnom odabiranju, prikupljanju, zaštiti i valorizovanju arhivalija, razvoju naučno-obavještajnih sredstava kroz bogatstvo i šarolikost arhivske građe, sva pažnja je godinama bila usresređena na pomenuti „revolucionarni period“. Tako je odlukom Centralnog komiteta Saveza komunista Crne Gore (CK SK CG) 1953. godine osnovan *Istorijski arhiv CK SK Crne Gore*, koji od 1959. postaje posebno odjeljenje Istorijskog instituta, pod nazivom *Arhiv za radnički pokret*. Kao specijalni arhiv republičkog karaktera prikuplja arhivsku građu o radničkom pokretu i narodnooslobodilačkom ratu Crne Gore i građu republičkih rukovodstava društveno-političkih organizacija iz perioda socijalističke izgradnje. Posjeduje i arhivsku građu sreskih komiteta Saveza komunista Crne Gore i preko hiljadu arhivskih jedinica memoarske građe o razvitku radničkog pokreta i revolucije u Crnoj Gori⁵².

Ono što treba posebno istaći je da je ovaj arhiv detaljno bio obrađen i arhivska građa je publikovna kroz brojne monografske ili periodične edicije od strane pojedinih crnogorskih istoričara koji su bili upošljeni obično kao rukovodioci u Istorijskom institutu. Ti radovi su bili okosnica tadašnje crnogorske istoriografije. Međutim, ona nije uspjela da naučnim metodama kroz kvalitet, kvantitet i raznovrsnost istraživačkih radova o Crnoj Gori obezbjedi svoju istorijsku ulogu i odgovarajuće mjesto u jugoslovenskoj istoriografiji. Ne treba zaboraviti da je znatan dio arhivske građe u ovom periodu pod oznakom „strogo povjerljivo“ bio van kontrole arhivista i nedostupan za istraživanje.

Od arhivske građe 20. vijeka proučavana je i favorizovana samo pomenuta tzv. „revolucionarna“, dočim je zanemarivana ona sa početka vijeka. Isto tako, u pogledu arhivskog materijala koji je stvaran u kasnijim godinama izgradnje socijalizma, da se primjetiti da briga o njemu ne zadovoljava ni osnovne postulate arhivske službe. U prilog tome ide i činjenica da je dobar dio crnogorske teritorije dugo bio bez arhivskih institucija, praktično sve do reforme arhivske službe i njene centralizacije 1992, uključujući i glavni grad Republike (Titograd, kasnije Podgorica dobija svoj arhiv tek 1980, adepoe i arhivsku građu tek kasnije). Uzroka tome je više, uključujući i nedovoljno razvijenu svijest na svim nivoima u Crnoj Gori o potrebi da zbrine svoju arhivsku kulturnu baštinu.

Društvene reforme socijalističkog društva su se neprestano prelamale i na arhivsku građu, pa je shodno tome dopunjano i arhivsko zakonodavstvo. Na primjer, arhivskim zakonom iz 1965. god. arhivska građa više nije državno vlasništvo, već društveno. Nakon Ustava Crne Gore iz 1974. godine kada se uvođenjem samoupra-

52. *Arhivski fondovi i zbirke u Republici Crnoj Gori*, tom I – II, Cetinje 2001, p. 75.

vljanja enormno uvećava administracija, uopšte birokratski aparat, svi stvaraoci arhivske građe su preplavljeni dokumentacijom. Reorganizacija i usitnjavanje i privrednih subjekata takođe usložnjava proces evidentiranja, zaštite i valorizacije dokumentacije kod tih stvaralaca. Slabo institucionalno organizovana, kadrovski malobrojna, bez solidne finansijske potpore, arhivska služba je nespremno dočekala ovaj administracioni bum. Te nove okolnosti otežavaju posao arhivistima na zaštiti i valorizaciji dokumenata, koji im postaju balast, a istoriografi uglavnom nemaju interes da proširuju svoja istraživanja na taj materijal⁵³. U svemu je najpogubnije to da kapacitet Arhiva Crne Gore nije bio takav da stručno, kroz svoju matičnu ulogu, opsluži naraslu administraciju, pa je bilo dosta slučajeva nekontrolisanog uništavanja arhivske građe posebno u djelovima Crne Gore gdje nije bilo arhiva. Često su sa tim materijalom nastalim nakon 70-tih godina nestajali i stariji arhivski izvori.

Dosta kasno, čak i u odnosu na druge republike u federaciji Jugoslaviji, tek sedamdesetih godina prošlog vijeka Crna Gora dobija dvije neophodne institucije za razvoj nauke. Prva je *Crnogorska akademija nauka i umjetnosti*, koja počinje da radi od 1971, prvo kao *Društvo za nauku i umjetnost Crne Gore*⁵⁴, a druga *Univerzitet Crne Gore*, 1974⁵⁵. Zbog nepostojanja ovih institucija, ozbiljnija i složenija, tačnije sistematska istorijska izučavanja Crne Gore, kao i obrazovanje potrebnog kadra, pa i istoričara i arhivista, odvijalo se van granica Republike Crne Gore. Vodeću ulogu u istraživanjima imale su na prvom mjestu Srpska akademija nauka i umjetnosti (SANU) sa sjedištem u Beogradu⁵⁶, a takođe i Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU) sa sjedištem u Zagrebu⁵⁷. Stručni kadar se školovao pretežno na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, na studijskoj grupi Istorija i za istoričare i za arhiviste⁵⁸. Na žalost crnogorske naučne institucije, a i one koje su bile nosilac arhivske struke ne mogu se pohvaliti da su realizovale neke kapitalne projekte ni kada je riječ o crnogorskoj istoriografiji, ni o arhivistici i arhivskoj službi. To bi se moglo ilustrovati kroz bibliografiju objavljenih istoriografskih i arhivističkih knjiga i članaka u Crnoj Gori, što bi trebalo biti tema nekog posebnog rada.

Na naučnom skupu Crnogorske akademije nauka i umjetnosti 1985. godine, pod nazivom „Stanje, uloga i razvoj nauke u Crnoj Gori“ ocijenjeno je da nauka u Crnoj Gori nije dobila odgovarajuće mjesto i da njen društveni status i materijalni položaj nisu zadovoljavajući⁵⁹. Što se tiče arhivistike, konstatovano je takođe da generalno ona nije ostvarila nivo razvijenijih zemalja, pa čak ni drugih jugoslovenskih republika, iako su pojedini arhivisti i preko međunarodne saradnje, i one na nivou federacije dali značajan doprinos i kao naučnici i kao stručnjaci. Kao zabrinjavajuće istaknuto je da upravo nepostojanje mreže arhivskih ustanova dovelo da se „arhivska građa našeg savremenog društva uništava“⁶⁰.

Uz to, arhivska građa u 20. vijeku se bogati audio, video i elektronskim zapisima. Pred arhivistima su novi problemi u organizaciji brige o ovoj arhivskoj građi, njenoj pohrani, obradi, ali i problemi u vezi autentičnosti kao pouzdanog i istinitog izvora za nauku. Komunikacija, i službena i privatna, koja sve manje je u obliku pisanog dokumenta je pod sumnjom istraživača-istoričara. Tehnološke mogućnosti pogoduju da se razmjena informacija obavi i bez dokumentovanja, pa pojedini naučnici su ovo vrijeme novih zapisa nazva-

53. Ana Kaluđerović, *Valorizacija arhivske građe nastale u vrijeme samoupravnog socijalizma*, in «Arhivska praksa», 8(2005), pp. 278-283.

54. Krajem šezdesetih godina XX vijeka Republički savjet za koordinaciju naučnih djelatnosti i Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku prihvatili su inicijativu naučnih i umjetničkih stvaralaca i društveno-političkih organizacija u Crnoj Gori da se osnuje Društvo za nauku i umjetnost Crne Gore. Izvršno vijeće je Skupštini Socijalističke Republike Crne Gore podnijelo Predlog zakona, a Skupština, 12. oktobra 1971. godine, je donijela Zakon o Društvu. Društvo je osnovano kao samostalna naučna organizacija, sa sjedištem u Titogradu. Početkom 1975. godine Društvo za nauku i umjetnost Crne Gore postalo je ravnopravan član Savjeta akademije nauka i umjetnosti SFRJ. Nakon tri godine uspješnog rada Društvo je preraslo u Crnogorsku akademiju nauka i umjetnosti. http://www.canu.org.me/cms/ona_nama/

55. Univerzitet Crne Gore je osnovan 29. aprila 1974. godine. Te godine, tri fakulteta: Ekonomski, Tehnički i Pravni iz Titograda, dvije više škole: Pedagoška akademija iz Nikšića i Viša pomorska škola iz Kotora i tri samostalna naučna instituta: Istorijski, Poljoprivredni i Institut za biološka i medicinska istraživanja iz Titograda, udružili su se u Univerzitet u Titogradu. Godinu dana nakon osnivanja promijenio je ime u Univerzitet "Veljko Vlahović", a 1992. godine dobija ime Univerzitet Crne Gore. U trideset godina svog postojanja Univerzitet se razvijao u duhu vremena i narastajućih potreba Crne Gore.

http://www.ucg.cg.ac.yu/cg/o_univerzitetu.htm#istorijat

56. Već u periodu između dva svjetska rata SAN je organizovala sistematsko objavljivanje arhivskog materijala iz dalmatinskih arhiva i objavila je 8 svezaka u redakciji akademika Jovana Radonića. Nakon Drugog svj. rata nakon savezne Uredbe o privremenom osiguranju arhiva, Istorijski institut SAN je uzeo na sebe da ukaže na naučni značaj arhivske građe. U sprovedenju valorizacije bilo je potrebno popisati arhivsku građu i otkriti mjesta gdje ona sve postoji. Tako su 1948. godine izabrali popisivanje arhivske građe u Boki kotorskoj, ukazujući na vrijednost i značaj bokeljskih arhiva. Vidi: *Ilija Sindik, Izvještaji naučnih saradnika SAN.....*, pp. 367-375.

57. Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti osnovana je 1867. na temelju programa tada glavnog ideologa jugoslovenstva čakovačkog biskupa Josipa Juraja Strossmajera i uz njegov novčani prilog. Za vreme postojanja Nezavisne Države Hrvatske Ante Pavelića ona je promijenila ime u Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (1941-1945). Nekoliko godina posle pobjede partizanskog pokreta, njen rad je bio obnovljen pod starim imenom - Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti (1948). <http://polja.eunet.yu/polja435/435-7.htm>

58. Filozofski fakultet u Nikšiću u sklopu Univerziteta Crne Gore kao četvorogodišnji studij počinje od 1988. godine.

59. Branislav Šoškić, *Stanje, uloga i razvoj nauke u Crnoj Gori*, in *Stanje, uloga i razvoj nauke u Crnoj Gori. Referati i diskusije sa naučnog skupa, Titograd, 4. i 5. mart 1985*, Titograd 1985, p. 14.

60. J. Mrvaljević, M. Milošević, Dušan Martinović, *Istraživanja u oblasti muzeologije, arhivistike i bibliotekarstva, in Stanje, uloga i razvoj nauke u Crnoj Gori.....*, pp. 311-312.

li aistoričnim smatrajući ga zavjerom protiv pamćenja.

Kraj vijeka – korijenite reforme društva i razvoj novih tehnologija

Događanja iz devedesete godine 20. vijeka su po ko zna koji put tokom prošlog vijeka uzdrmala Crnu Goru. Raskid sa jednopartijskim društvenim poretkom, prelazak na tržišnu ekonomiju, promjene političkog i pravnog sistema koje su se odvijale kroz raspad šestočlane federacije i ulazak Crne Gore u novu dvočlanu državnu formaciju, uz sve druge prateće događaje (izraženi nacionalizam, ratove u okruženju, međunarodne sankcije), drastično su se odrazile na stanje arhivske građe, uopšte na arhivsku službu, arhivistiku i istoriografiju. Promjena ideološkog koncepta na kojem je počivala arhivska djelatnost i istoriografija u prethodnom poslijeratnom periodu, je dovela da se 90-tih godina obrati pažnja na arhivsku građu koja je decenijama bila marginalizovana, uključujući i onu koja je tih godina otvorena za javnost. U istoriografiji se preispituju dosadašnji rezultati istraživanja kroz tumačenje i argumentaciju novootkrivenim, neistrađenim dokumentima iz bliže i dalje prošlosti.

Promjene su započele političkim projektom koji je bio poznat pod nazivom „antibirokratska revolucija“, vrlo privlačan za mlade željne promjena, a u stvari pod plaštom tog imena valjao se srpski nacionalistički projekat. Tadašnji ambijent u Crnoj Gori sa izraženom etatizacijom i potrebom da se kroz snažnu centralizaciju kontrolišu svi segmenti društva, doveo je do reorganizacije arhivske službe, njenog prelaska u okvir državne uprave i dosljednu primjenu zakonskih propisa te uprave na ovu oblast. Godine 1992. usvojen je novi arhivski zakon koji nije nastao kao proizvod stručne procjene vrijednosti i stanja arhivske građe i razvojnih potreba arhivske službe u Republici Crnoj Gori, već je to bio politički naručen i čak uvezen model arhivskog zakonodavstva. To se na prvom mjestu negativno odrazilo na kadrovsku strukturu, potom na postupak cjelovite zaštite arhivske građe na teritoriji čitave Republike, na osavremenjavanje procesa zaštite i obrade arhivske građe, na kvalitet kancelarijskog poslovanja, a posebno na naučnu razvojnu komponentu arhiva. Najgora posljedica ove reorganizacije arhivske djelatnosti u Crnoj Gori je da arhivska struka u okviru državne uprave nije dobila na značaju, kako su njeni „reformatori“ – u ovom slučaju političari, obećavali, već je u velikoj mjeri po raznim osnovama zapostavljena. To se ogleda i u njenom krajnje nepovoljnom finansijskom položaju u odnosu na ostalu državnu upravu. Zaostaje se ne samo u pogledu stvaranja arhivskog kadra, već i u tehničkoj opremljenosti arhivskih zgrada, uopšte u kvalitetnom sprovođenju primarne zaštite arhivske građe van arhiva i one u samom arhivu, primjeni međunarodnih arhivskih standarda, u izradi i implementaciji jedinstvenog informacionog sistema i sl⁶¹. Stručna asocijacija arhivista se smatrala suvišnom, arhivski kadar se bira, zapošljava i obučava u skladu sa zakonodavstvom uprave, a ne potrebama arhivske prakse i arhivistike. Uprkos što se uspjelo da se teritorija Crne Gore pokrije mrežom arhivskih ustanova, može se konstatovati da je zadnja decenija prošlog vijeka dovela do stagnacije u razvoju arhivske struke. Arhivistika, koja je kroz prethodno vrije-

61. Snežana Pejović, *Archival Legislation and New Social and Technological Changes (Montenegrin Experiences)*, in «Atlanti», N. 1-2, Trieste 2006, pp. 39-42.

me, krčila sebi put u svijetu nauke i postepeno se izgrađivala kao posebna naučna disciplina, 90-tih godina prošlog vijeka, novom organizacijom je taj proces vraćen unatrag.

Tako je, uprkos postojanju sektora za naučno-istraživački rad u okviru Državnog arhiva i čl. 17 Zakona o arhivskoj djelatnosti koji reguliše naučnu komponentu u arhivima⁶², naučna dimenzija arhivske struke zanemarena i čak suzbijana. Arhivi u Crnoj Gori ni u prethodnom periodu, a ni do danas nemaju usvojen politiku objavljivanja arhivske građe na nivou institucionalnog i organizovanog pristupa ovom segmentu rada. Tačnije rečeno, ne postoji niti elaborat, niti program, niti bilo koja vrsta programske usmjerenosti u tom pravcu⁶³.

Istoriografija u ovom periodu raskida sa marksističkom ideologijom, ali se vraća vremenu sa početka 20. vijeka, obično tumačeći istorijska događanja u Crnoj Gori sa stanovišta negiranja crnogorske nacije i njene državnosti, podilazeći tako aktualnoj političkoj koncepciji utapanja Crne Gore kroz navodno zajedničku državu federalnog tipa, u državni projekat Velike Srbije. Početkom devedesetih Crnogorska akademija nauka i umjetnosti organizuje nekoliko naučnih skupova o perspektivama i razvoja nauke u Crnoj Gori, pa i istoriografije i arhivistike⁶⁴. Na žalost, u mnogim priložima je prevagnula aktualna politika nad istorijskom istinom, pa su ovi skupovi, umjesto da daju podstrek razvoju istoriografske misli u Crnoj Gori, više bili u službi pripreme terena za onemogućavanje ostvarivanja sopstvene države i očuvanja crnogorskog nacionalnog bića. Vođeni takvim porivima, projekti i naučne institucije koje su bili nosioci upravo crnogorske istoriografije se ukidaju (rad na crnogorskoj enciklopediji, crnogorskoj istoriji, ili ukidanje Leksikografskog zavoda Crne Gore). Kao odraz opšteg stanja u pomenutom periodu, u istorijskoj nauci i arhivistici na jednoj strani, i arhivskoj službi i arhivima na drugoj, ukazuje podatak iz ankete koja je urađena 1991. godine u arhivima Crne Gore⁶⁵. Utvrđeno je da je ukupno 104 naučna radnika koristilo arhivsku građu u svim arhivima, što bi od ukupnog broja korisnika bilo manje od 10%.

Novi talas informatičke revolucije devedesetih godina 20. vijeka, koji uvodi World Wide Web, izvršiće veliki uticaj i na nauku i na sve oblike ljudskog djelovanja. Kasneći zbog međunarodnih sankcija i teškog finansijskog stanja, istoriografija, arhivistika i arhivska služba u Crnoj Gori se susreću sa primjenom tzv. informaciono-komunikacijskih tehnologija na samom kraju 20. vijeka. U toj oblasti se otvara čitava lepeza novih izazova kako za arhivsku struku, tako i za istraživače (elektronski zapisi kao arhivska građa i istorijski izvori, digitalizacija arhivske građe, Internet kao istorijski izvor, tehnike evidentiranja, obrade, valorizacije novih zapisa, njihove pohrane, metodologije istorijskog istraživanja, problem autentičnosti, citiranja, itd.) Arhivistika u novom vijeku treba da izbori i svoju autonomnost u odnosu na informacione znanosti i istoriografiju.

Umjesto zaključka

U agoniji koja nas je zadesila devedesetih godina prošlog vijeka,

62. Sl. List RCG, 25/1992, čl. 17, gdje stoji da se arhiv bavi naučno-istraživačkim radom i objavljuje rezultate tog rada.

63. Ima nekoliko značajnih primjera objavljivanja građe u periodu do 1992. godine, a od te godine Državni arhiv se pojavljuje kao izdavač tri zbirke dokumenata. U sva tri slučaja Arhiv je samo izdavač i nije uticao na programsku oblikovanost ovih projekata. *Miscellanea Sclavorum*, Državni savjet i Ljetopisi osnovnih škola, a ranije je objavljeno: *Paštrovske isprave II*, *Crnogorske isprave*, *Ujedinjenje Crne Gore i Boke Kotorske 1813 -1814*. ili izdanja *Istorijskog arhiva Kotor: Pomeni crnogorskih plemena u Kotorskom arhivu; Hajduci u Boki Kotorskoj*, i sl., Vidi: *Izveštaj o arhivskoj djelatnosti u Crnoj Gori (Report on archival activity in Montenegro)*, Snežana Pejović, Srđan Pejović, Smiljana Radusinović, «Stanje kulturne baštine Crne Gore», Podgorica 2006, pp. 181-250.

64. „Izvori i istoriografija o Crnoj Gori. Radovi sa naučnog skupa, Titograd 17. i 18. decembar 1990“, Podgorica 1993; „Mogućnosti i perspektive razvoja nauke u Crnoj Gori. Referati i diskusije sa skupa o nauci, Podgorica, 29. i 30. oktobar 1992“, Podgorica 1993.

65. Miroslav Luketić, *Arhivi u funkciji nauke u Crnoj Gori*, in *Mogućnosti i perspektive razvoja nauke u Crnoj Gori...*, pp. 299-303.

ponovnog posrnuća i struke i nauke pred političkim i ideološkim pritiscima, ugledni crnogorski arhivista i historičar, pozvan da govori na skupu o perspektivi razvoja nauke - historiografije i arheografije, nije mogao da se ne podsjeti Orvela i njegovog djela „1984“, ukazujući tako na rastakanje osnovnih postulata i struke i nauke u virulentnim vremenima, koje se dešavalo tada po ko zna koji put po redu u samo jednom, 20. stoljeću⁶⁶. Arhivista-dokumentalista Viston Smit u Ministarstvu istine savjesno obavlja svoju dužnost - da shodno dnevnim događajima i političkim stavovima ažurira prošlost mijenjajući tekstone u novinama, knjigama, dokumentima, da bi se dokazalo da je to trenutno novo stanje stvari vladalo oduvijek.

Ostaje nam da se uvijek, posebno u smutnim vremenima, priupitamo: da li je arhivista slijedio etički kodeks struke i da li je historičar posegao za naučnom istinom. Jer odgovornost i jednog i drugog za budućnost čovječanstva je velika.

Literature and sources

1. *Afirmisanje naučne istine o Crnoj Gori*, http://www.prosvjetnirad.cg.yu/broj11-12_08g/04.htm
2. Ana Kaluđerović, *Valorizacija arhivske građe nastale u vrijeme samoupravnog socijalizma*, in «Arhivska praksa», 8(2005).
3. *Arhivski fondovi i zbirke u Republici Crnoj Gori*, tom I – II, Cetinje 2001.
4. Branislav Šoškić, *Stanje, uloga i razvoj nauke u Crnoj Gori*, „Stanje, uloga i razvoj nauke u Crnoj Gori. Referati i diskusije sa naučnog skupa, Titograd, 4. i 5. mart 1985“, Titograd 1985.
5. *Crna Gora : biografski zapisi. 2, Luča slobode i trajanja*, Cetinje 2005.
6. Đoko D. Pejović, *Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori 1918 – 1941*, Cetinje 1982.
7. Farlatti, Daniele., *Illyricum sacrum*, I-VIII, Venetiis 1751-1819.
8. Flaminie Cornelius, *Catharus Dalmatie civitas*, Patavii 1759.
9. Frano Rački, *Istraživanja u pismararh i knjižnicah dalmatinskih*, „Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti“, 26
10. <http://polja.eunet.yu/polja435/435-7.htm>
11. http://sr.wikipedia.org/sr-el/Illyricum_sacrum
12. http://www.canu.org.me/cms/o_namal/
13. <http://www.montenet.org/history/crnobuna.htm#serbo>
14. <http://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/Istorija.aspx>
15. http://www.ucg.cg.ac.yu/cg/o_univerzitetu.htm#istorijat
16. Ilija Sindik, *Izveštaji naučnih saradnika SANU, Arhivska građa u Boki Kotor-skoj*, in «Istoriski časopis», I(1948), Beograd 1949, n. 1-2, pp. 367-375.
17. Ivan Kukljuević Sakcinski, *Izujestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim*, Zagreb 1857.
18. *Izveštaj o arhivskoj djelatnosti u Crnoj Gori (Report on archival activity in Montenegro)*, Snežana Pejović, Srđan Pejović, Smiljana Radusinović, «Stanje kulturne baštine Crne Gore», Podgorica 2006.
19. *Izvori i historiografija o Crnoj Gori. Radovi sa naučnog skupa, Titograd 17. i 18. decembar 1990*, Podgorica 1993
20. J. Mrvaljević, M. Milošević, Dušan Martinović, *Istraživanja u oblasti muzeologije, arhivistike i bibliotekarstva*, „Stanje, uloga i razvoj nauke u Crnoj Gori....“
21. Jean Vaclik, *Souveraineté du Monténegro*, Leipzig 1858.
22. *Kotorska sekcija Društva historičara Crne Gore 1948 – 1968*, Kotor 1968.

66. Miloš Milošević, *Perspektive razvoja istoriografije i arheografije*, in *Mogućnosti i perspektive razvoja nauke u Crnoj Gori...*, pp. 291-298.

23. *Kultura i pravo*. Knj. 1, Stari propisi, Kotor 2008.
24. Miloš Milošević, *Perspektive razvoja istoriografije i arehografije*, „Mogućnosti i perspektive razvoja nauke u Crnoj Gori...“, Podgorica 1993, pp. 291-298.
25. Miodir Dašić, *Istorijski izvori i njihovo korišćenje u istorijskoj nauci*, „Izvori i istoriografija o Crnoj Gori; radovi sa naučnog skupa, Titograd, 17. i 18. decembar 1990, Podgorica 1993, pp. 11-70.
26. Miroslav Luketić, *Arhivi u funkciji nauke u Crnoj Gori*, „Mogućnosti i perspektive razvoja nauke u Crnoj Gori...“, Podgorica 1993, pp. 299-303.
27. *Mogućnosti i perspektive razvoja nauke u Crnoj Gori. Referati i diskusije sa skupa o nauci, Podgorica, 29. i 30. oktobar 1992*, Podgorica 1993.
28. *Muzeji Crne Gore*, Podgorica 2007.
29. *50 godina Istorijskog arhiva Kotor (1949-1999). Bio-bibliografija arhivskih službenika sa pregledom arhivskih fondova i zbirki*, Kotor, novembre 1999
30. *Prilozi proučavanju istorijata i razvoja arhivske službe u Crnoj Gori. Pedeset godina od osnivanja Društva arhivskih radnika Crne Gore*, in «Arhivski zapisi», god. XI(2004), n 1-2.
31. Službeni list FNRJ, 12/50.
32. Službeni list NRCG, 11/50
33. Službeni list NRCG, 27/28/51.
34. Službeni list NRCG, 33/49
35. Službeni list NRCG, br. 20/47.
36. Službeni list NRCG, br. 25/48.
37. Službeni list RCG, 25/1992.
38. Snežana Pejović, *Archival Legislation and New Social and Technological Changes (Montenegrin Experiences)*, in «Atlanti», vol. 16(2006), n. 1-2, Trieste 2006, pp. 43-57.
39. Srđan Pejović, *Prilozi proučavanju istorijata i razvoja arhivske službe u Crnoj Gori, (Prvi dio – do Drugog svjetskog rata)*, in «Arhivski zapisi», X(2003), n. 1-2, pp. 7-42.
40. *Ujedinjenje Crne Gore i Boke Kotorske: 1813-1814. godine: zbirka dokumenata*. [Knj.] 2, Podgorica, 1998
41. *Ujedinjenje Crne Gore i Boke Kotorske 1813-1814. godine: zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Kotoru 10-12. novembra 1988*, Titograd, 1991
42. *Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki*, Kotor 1977, pp. 27-28.